

A flottát három fő csoportba osztották, az egyik az égei-tengeri volt, Gallipoli és Konstantinápoly központokkal, a másik az egyiptomi, amelynek bázisa Alexandria, a harmadik az észak-afrikai volt, amelyet valójában a tripoli, tuniszi és algíri kalózok működtettek. Ez a rendszer bizánci és részben velencei mintákra vezethető vissza, gondoljunk csak a konstantinápolyi Arzenálra, amely a velencei pontos mása volt. A dokkmunkások és a felhasznált anyagok minőségét illetően azonban már nem volt összehasonlítható a velenceivel. Tovább rontott a helyzeten, hogy az állandó igényekkel, amelyekkel a part menti szandzsákokat terhelték, a rendelkezésre álló anyagi és emberi erőforrások nem tudtak lépést tartani, ami visszahatott a minőségre és a végtermékre, a hajókra is.

A 15–16. század fordulóján a konstantinápolyi Arzenál még a velenceivel megegyező, magas minőségben állította ki az ágyúkat. Később azonban az oszmán hadiipar lemaradt az európai fejlődéshez képest, ami természetesen újfent megmutatkozott a hadiflotta hajóinak és fegyverzetének a minőségében, ez pedig kihatott a dalmáciai frontra is. A szerző szerint ennek következtében az oszmánok számbeli fölénye nem volt képes kiegyenlíteni a technikai hátrányokat. De ehhez rögtön hozzáteszi, hogy a kortárs keresztény szerzőket mennyire megdöbbentette az oszmán táborokban uralkodó egyszerűség, tisztaság. Ezért aztán az oszmán hadakat a keresztényekéhez képest kevésbé sújtották a pusztító járványok. Feltűnt még, hogy az európai táborokra jellemző zajtól eltérően az oszmánban csend tapasztalható. Mindez Moro szerint arra hívja fel a figyelmet, hogy akkor járnánk el helyesen, ha a manapság divatos mítoszrombolás helyett az első látásra érthetetlennek tűnő dolgokat megpróbálnánk megérteni és elfogadni.

KRUPPA TAMÁS

A székely írás emlékeinek új kézikönyve. Benkő Elek, Sándor Klára, Vásáry István, *A székely írás emlékei, Corpus Monumentorum Alphabeto Siculico Exaratorum*, Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2021. 927 p. A magyar művelődéstörténet köréből kevés kérdést övez olyan széles körű közérdeklődés, mint amelyet a székely írás élvez. A tárgy vizsgálatát és a vele kapcsolatos ismeretterjesztő tevékenységet a tudományos kutatás sokáig elhanyagolta, bőséggel termettek viszont az objektív megközelítésmódot és tárgyszerűséget nélkülöző laikus, nemritkán dilettáns írások. A gyakran a legképtelenebb állításoktól sem visszariadó, de annál termékenyebb műkedvelők szinte diszkreditálták a témát. Szerencsére a feliratos és kéziratok emlékeknek az elmúlt három évtizedben látott örömteli gyarapodása, valamint az egyes emlékek hitelessége és datálása körüli viták újra ráirányították az akadémiai szféra képviselőinek figyelmét a székely írás körüli tennivalókra.

Jelen kötet közvetlen előzménye az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont 2012. januárjában létrejött Magyar Őstörténeti Témacsoportjának¹ a székely írás tárgyában tartott, 2012. június 14-i ülése. Ezen a Történettudományi Intézetben lefolytatott ülésen a kötet későbbi szerzői vettek részt: az ülést Vásáry István turkológus vezette, a két elhangzott előadást szerzőtársai, Sándor Klára nyelvész és Benkő Elek régész tartották.² Mindannyian a székely írás meghatározó kutatói, munkásságuk nagy múltra tekint vissza. Vásáry István a kutatás doyenje, aki a '70-es évek elején, bő negyedszázadnyi szünet után emelte vissza a székely írást a tudományos diskurzusba.³ Benkő Elek első, még gimnazistaként írt cikkében Alsószentmihályfalva templomának korábban ismeretlen feliratáról adott

¹ Ma: ELKH BTK Magyar Őstörténeti Kutatócsoport.

² Az ülésről készült összefoglalót ld. az ELKH BTK Történettudományi Intézetének honlapján: <https://ti.abtk.hu/esemenyek/271-magyar-ostortenet-temacsoport-ulese-a-szekely-irasrol> (letöltve: 2022. 03. 07.)

³ VÁSÁRY István, *A magyar rovásírás, A kutatás története és mai helyzete = Keletkutatás*, 1974, 159–171.

hírt,⁴ amit tudományos pályája során több jelentős feliratos és kéziratos emlék bemutatása követett.⁵ Sándor Klára a Marsigli-féle *Bolognai emlék* monográfiusa, több, a témának szentelt könyv szerzője vagy szerkesztője.⁶ Az előadásokat követően a témacsoport a tudomány világában szokatlan módon nyilatkozatot adott ki, amelynek harmadik pontjaként javasolta a székely írás emlékeinek új kiadását, negyedik pontjaként pedig a kelet-európai rovásírásos emlékek korpuszának autopsziával való összeállítását.⁷ Utóbbiról nincsen hír, legjobb tudomásom szerint ilyesmi megjelenése nem is várható, ám előbbi, mint az nyilvánvaló, elkészült és 2021 őszén kikerült a sajtó alól. A fejezeteket hárman írták, a könyvet Vásáry István szerkesztette. A latin nyelvű szövegek új, a kötethez készült fordításai nagyobbrészt Szabó Ádám, kisebbrészt Vásáry István tolmácsolásában olvashatók. A német és olasz nyelvű szövegeket Vásáry István ültette át magyarra.

A szövegkiadás összeállítása és megjelentetése mellett a kezdetektől fogva a legtöbbit hangoztatott érv, hogy a székely írás emlékeinek legutolsó összefoglalása – Sebestyén Gyula 1915-ben közölt monográfiája⁸ – már csak az azóta felbukkant emlékek számát és azok jelentőségét tekintve is elavult, nem áll a kutatás rendelkezésére a tudományos igényeket kielégítő, korszerű gyűjteményes kötet. Ezen megállapítás érvényességének kétségbe vonása nélkül, egymástól függetlenül ketten is kételyünket fejeztük ki a vállalkozás időszerűségével kapcsolatban. Zsupos Zoltán a kéziratos anyag jellegéből kiindulva a kora újkori magyar peregrinusok hagyatékát őrző levéltári és könyvtári gyűjtemények programszerű kutatását sürgette, amitől a korpusz jelentős gyarapodását reméli.⁹ Jómagam a régészeti szakirodalomnak a korai emlékekkel kapcsolatos súlyos ellentmondásait feltárva amellel érveltem, hogy nem mellőzhető a korai feliratos emlékek körüli viták lefolytatása és a felmerült kérdések tisztázása, illetve a krónikairadalom vonatkozó helyeinek forráskritikája, aminek feltétlenül meg kellene előznie a korpusz közlését.¹⁰ Recenziómban bemutatom, hogy ezek a nézetek a megjelent kötet fényében mennyiben nem tűnnek utólag sem egészen megalapozatlannak, miként vázolom azt is, miért jártak el mégis helyesen a szerzők a könyv publikálásával.

A székely írás emlékei felépítése jól áttekinthető, a nyitó fejezetek után (köszöntő, előszó, bevezetés, köszönetnyilvánítások) áll a kötet gerincét adó hat nagyobb egység, vagyis a latin kapitálisokkal jelölt hat fejezet (A–F). Az egyes tételek a fejezeteken belül, külön-külön megszámozva sorakoznak. Ez a megoldás a tételek pontos azonosítását teszi lehetővé, és ennek köszönhető, hogy a kötetben belüli keresztivatkozások egyszerűek és kiválóan követhetők. A kötet felépítéséről és a fejezetek kialakítá-

⁴ BENKŐ Elek, *Egy újabb rovásírásos emlék Erdélyből = Magyar Nyelv*, 68(1972), 453.

⁵ A teljesség igénye nélkül: BENKŐ Elek, *Középkori feliratok Dálnokon = Korunk*, 40(1981), 2, 138–145; BENKŐ Elek, *Rugonfalva középkori emlékei = Erdélyi Múzeum*, 53(1991), 15–28; BENKŐ Elek, *Középkori rovásfelirat Vargyasról = Magyar Nyelv*, 90(1994), 487–489; BENKŐ Elek, *A székely rovásírás korai emlékei, A székelydályai felirat = Magyar Nyelv*, 92(1996), 75–80; BENKŐ Elek, *A siménfalvi rovásémlék és köre = Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára*, szerk. Kovács András, Simon Gábor, Tonk Sándor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996, 55–64.

⁶ A teljesség igénye nélkül: SÁNDOR Klára, *A Bolognai Rovásémlék*, Szeged, JATE Magyar Őstörténeti Kutatócsoportja, 1991 (Magyar Őstörténeti Könyvtár, 1); SÁNDOR Klára, *A gelencei rovásírásos felirat = Magyar Nyelv*, 92(1996), 80–82; SÁNDOR Klára, *A székely írás nyomában*, Bp., Typotex, 2014; SÁNDOR Klára, *A székely írás reneszánsza*, Bp., Typotex, 2017.

⁷ A Nyilatkozat szövegét a Történettudományi Intézet honlapján tették közzé: www.tti.hu/images/esemenyek/Nyilatkozat.pdf (letöltve: 2022. 03. 07.)

⁸ SEBESTYÉN Gyula, *A magyar rovásírás hiteles emlékei*, Bp., MTA, 1915.

⁹ ZSUPOS Zoltán, *A székely írásról*, Bp., magánkiadás, 2015, 66.

¹⁰ TUBAY Tiziano, *Titokzatos örökség, A székely írás kutatásának nehézségei = Kultúrjav, Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrahasznosítva, Fiatalok Konferenciája 2014*, szerk. Bartók Zsófia Ágnes, Fajt Anita, Görög Dániel, Maróthy Szilvia, Bp., Reciti, 2015 (Arianna Könyvek, 9), 183–196.

sának elvi megfontolásairól a bevezetésből tájékozódhatunk (16–18). Az első fejezet a székely írással kapcsolatos szöveghelyeket gyűjti össze (A), a második fejezet a székely írás eredetiben megőrződött (B), míg a harmadik a csak másolatból ismert feliratos emlékeit ismerteti (C), a negyedik fejezet a székely írás kéziratossá és nyomtatott emlékeit mutatja be (D), az ötödik fejezetben három hosszabb, 18. századi értekezés olvasható (E), míg a hatodik fejezet a bizonytalan és a tévesen meghatározott emlékeket, illetve az egyértelmű hamisítványokat vázolja (F). A fejezeteket követő összegzésben a kötetet szerkesztő Vásáry István a székely írás lehetséges eredetéről és a magyar művelődéstörténetben elfoglalt helyéről értekezik. A könyvet bibliográfia, képjegyzék, a Kalotai Noémi készítette személy- és helynévmutató, valamint rövid angol nyelvű rezümé teszi teljessé. Kézenfekvő, hogy a most megjelent könyv struktúráját összevessük Sebestyén Gyula említett könyvének felépítésével. *A magyar rovásírás hiteles emlékei* három egységre tagolódik: az első fejezet a kapcsolódó irodalmat mutatja be a középkori krónikáktól a legfrissebb korabeli szakirodalomig, a második rész a fontosabb emlékeket tárgyalja fejezetekre bontva, úgy, hogy a kisebb jelentőségű források és emlékek csak ezeken a részekben belül, mintegy mellékesen kerülnek említésre, míg a harmadik fejezetben Sebestyén a székely írás fejlődéstörténetével kapcsolatos nézeteit fejti ki. *A székely írás emlékei* főbb irányait tekintve tehát követi a Sebestyén műve által kínált mintát, de annál jobban strukturált, a kisebb terjedelmű vagy a Sebestyén által kisebb jelentőségűnek ítélt említéseket vagy emlékeket is elkülönítve, önálló alfejezetekben jeleníti meg, ami a korszerű elvárásoknak sokkal inkább megfelel, hiszen javítja a kötet áttekinthetőségét, és annak használatát is jóval egyszerűbbé, könnyebbé teszi.

Az A) fejezet, bár címében történeti tudósításokat ígér, valójában nemcsak a történeti, hanem a földrajzi és a nyelvtani irodalom székely írással kapcsolatba hozott szöveghelyeit tartalmazza a legkorábbi szóba jöhető szakasztól a 19. század derekáig, összesen harminckilenc szerzőtől. A legkorábbi szemelvény Kézai Simon gesztájának gyakran idézett megjegyzése a vlachokkal összekeveredett hunok–székelyek azoktól átvett betűiről (13. század vége), a legkésőbbi Kiss Bálint *Magyar régiségek* című munkájának írástörténeti fejezete (1839). A szemelvények egységes felépítésűek: a tételeket egy rövid, az idézett műről és szerzőjéről szóló ismertetés vezeti be, alatta tájékoztató jelleggel a szerkesztők által legfontosabbnak ítélt szakirodalmi tételek szerepelnek, ezt követően olvasható az idézett szakasz eredeti nyelvén, amit minden idegen nyelvű szöveg esetében pontos magyar fordítás követ. A közölt szövegek évszázadonként csoportosítva vannak, ez azonban – minthogy a tételek sorszámozását nem befolyásolja – csupán a távlati áttekintést szolgálja. Az összeállítást túlnyomó hányadában latin nyelvű, kisebbrészt magyar és német nyelvű szövegek alkotják. A fejezetben olvasható magyar fordítások többségükben újonnan készültek a szövegkiadás-hoz. Azokban az esetekben, amikor már hozzáférhető volt modern magyar fordítás, ezeket emelték be a válogatásba – erre főként az elmúlt két-három évtizedben Bellus Ibolyának, Bollók Jánosnak, C. Vladár Zsuzsának és Kulcsár Péternek köszönhetően magyarul is kiadott történeti és nyelvtani irodalom vonatkozásában nyílt lehetőség. Azon túl, hogy nem mindenütt a kritikai kiadásokat és a kurrens szakirodalmat hivatkozzák, a szöveggyűjteménnyel kapcsolatban kevés kifogás fogalmazható meg. Mindössze két olyan hiányosság van, amire itt érdemes felhívni a figyelmet. Az első a Thuróczy-krónikát illeti, ami a korpuszkiadásban szereplő szakasz (A2) mellett egy további helyen, méghozzá rögtön az ősnymtatvány elején, a Drági Tamáshoz címzett dedikációban is megemlíti, hogy a székelyek saját írásbeliséggel rendelkeznek.¹¹ A másik hiányzó forráscsoportot a 14. századi

¹¹ „Quas equidem dum diligenti lectione perlustravimus, multa in eisdem de parte mundi Scitica, unde et Hungari emersisse perhibentur, aut obmissa aut neglecta seorsumque aliorum autorum a positionibus conscripta apparebant. Enimvero et magni regis Atile gestarum gloria rerum stili pravitare comprehensa digno laudum preconio non minus quasi subticere videbatur. Nec crimine de hoc Hungarorum vetustas arguenda est, quod suarum recordia rerum altum oblivionis in pelagus defluere permisit. Hoc genus hominum ipsarum etate rerum armorum potius strepitu quam literarum scientia sese exercitabat.

krónikaszerkesztményeknek a *Képes krónika* családjához tartozó kódexei alkotják,¹² amelyek egy teljességre törekvő forrástár részét kell képezzék még akkor is, ha ezek a Kézaitól hagyományozódó leírások nem tekinthetők önálló közlésnek.¹³ A hiányok mellett sietek megemlíteni, hogy a korpuszkiadás érdekes újdonságokkal is szolgál. Van ezek között, ami a 18. század óta elkerülte a szakírók figyelmét – így Johann Boehm írása (A4) –, és van, ami eddig a székely írás irodalmában egyáltalán nem szerepelt – így Schödel Márton és az őt szorosan követő Behamb János Ferdinánd értekezése (A13 és A19), vagy a bécsi *Jahrbücher der Literatur* ismeretlen szerzőtől származó, 1825-ös német nyelvű értekezés (A38). Cornides Dániel *De vetere litteratura Hunnica* címen emlegetett munkája ugyan nem ismeretlen a székely írás kutatói számára, számos összefoglalás lapjain találkozhattunk már vele, az értekezés eddig mégis kéziratban maradt, így örömmel nyugtázhajtuk, hogy *A székely írás emlékei* közli teljes szövegét és magyar fordítását (A28).

A B) fejezet a székely írás eredetiben megmaradt feliratos emlékeit, vagyis a régészeti anyagot – a vakolt falfelületre, a kőfaragványokra vagy téglába karcolt, vésett vagy festett feliratokat – ismerteti. Az „eredetiben megmaradt” kitételrel utalok a szerzők azon igen helyeseltető szándékára, hogy elkülönítsék a régészeti anyagot a szekunder forrásból ismert emlékektől. Ez természetesen semmiféleképpen sem jelenti azt, hogy a fejezetben szereplő feliratok mind eredeti kontextusukban őrződtek volna meg, és abban volnának vizsgálhatók. Ez az egyik oka annak, miért is nem a legszerencsésebb az emlékek évszázadok szerinti csoportosítása. Míg az első rész efféle tagolása a jól ismert szövegek datáltsága révén csak az áttekintést segítette, itt az egyes emlékek besorolása: állítás.¹⁴ Az emlékek datálása nem minden esetben kellően alátámasztott, a recenzió kereteit azonban

Nam et hoc nostro evo pars nationis eiusdem Trassiluanis regni posita in horis characteres quosdam ligno sculpsit, et talis sculpture usu literarum adinstar vivit. Externarum nationum invidiam exactis per ipsum Atilam regem victoriis condignum preconii subtraxisse stilum et eidem regi Atile gloriam imperialis nominis dempsisse puto, neque per ipsum gestarum rerum in decus quidpiam preterquam illatas per ipsum eis miserias planctuosi carminis adinstar scripsisse inveniuntur.” (Kurzív kiemelés tőlem – T. T.) Ld. Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum, I. Textus*, edd. Elisabeth Galántai et Julius Kristó, Bp., Akadémiai, 1985 (BSMRAe: Series nova, VII), 15. Vö. TUBAY Tiziano, *Adalékok a Mátyás-kori Attila-kultuszhoz és a hun-toposz hátteréhez = Scientiarum miscellanea, Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században*, szerk. Kasza Péter, Kiss Farkas Gábor, Molnár Dávid, Szeged, Lazi Kiadó, 2017 (Convivia Neolatina Hungarica, 2), 17–27.

¹² „Remanserunt autem ex Hunis virorum tria milia, qui per fuge interfugium erepti de prelio Crumheldino in campum Chiglamezei se colligere procurarunt. Qui cum timerent occidentis nationes, ne eos invaderent ex obrupto [sic!] ad Erdeleu intraverunt, non se Hungaros, sed Zekul alio nomine vocaverunt. In vita quidem Atyle infesti fuerant ipsi Huni occidentali natione [sic!]. Isti etenim Zekuli Hunorum sunt residui, usque ad aliorum Hungarorum reditum in campo prefato commorantes. Dum ergo Hungaros iterato in Pannoniam redire cognovissent, in Rutheniam eis occurrerunt, conquerrantes simul Pannonie regionem. Qua quidem conquestrata in eadem sorte remanserunt, ut tamen Hungari voluerunt, non in plano Pannonie, sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Vlachis conmixti litteris ipsorum uti perhibentur.” (Kurzív kiemelés tőlem – T. T.) Ld. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, Vol. I.*, ed. Emericus Szentpétery, Budapestini, Academia Litter., Hungarica–Societate Histor., Hungarica–Reg. Universitates Litter. Hung., 1937, 278–279.

¹³ Horváth Iván, *A székely rovásírás és a latin–magyar ábécé = A magyar irodalom története, A kezdetektől 1800-ig, I. kötet, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, szerk. Jankovits László, Orlovsky Géza, Bp., Gondolat, 2008, 39–41, 36–48.*

¹⁴ A kiadás az emlékeket a következőképpen csoportosítja: a 13–14. századra a *Homoródka-rácsonyfalvai*, a *Vargyasi* és a *Székelydályai feliratot*, a 15. századra a *Székelyderzsi*, a *Gelencei*

szétfeszítené, ha itt az összes problémát illetően részletekbe menő vitába bocsátkoznánk. Mivel különösen a korai, 13–14. század idejére tett emlékek korszakolása vet fel kérdéseket, ezekkel kapcsolatban – voltaképpen megszólítottaságom okán – illendő néhány észrevételt és ellenvetést megfogalmaznom. A korpuszkiadás a korai emlékek (a *Vargyasi*, a *Homoródkarácsonyfalvai* és a *Székelydályai felirat*) datálását tekintve Benkő Elek 1994–1996 között kidolgozott álláspontjával azonosul.¹⁵ Benkő datálási kísérletét Ferenczi Géza régész lényegi pontokon támadta, kettejük között az emlékek korát illetően komoly vita bontakozott ki.¹⁶ Benkő Ferenczihez intézett válaszában, bár kitartott nézetei mellett, egyes kérdések eldöntésére maga is további vizsgálatokat ítélt szükségesnek.¹⁷ A dolgot azonban mindketten annyiban hagyták. Benkő érdeklődése csak másfél évtized múltán, jóval vitapartneré halálát követően fordult újra a székely írás felé, az azóta megjelent írásaiban fenntartotta korábbi meggyőződését.¹⁸ A vita során felmerült kérdések megválaszolatlanok maradtak. Mivel közülük többet természettudományos módszerek alkalmazásával lehetséges volt eldönteni, Keszei Ernő vegyészprofesszor biztatására magam szerveztem kutatást a vitás pontok tisztázására. A feladathoz a Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont Földtani és Geokémiai Intézete akkreditált Archeometriai Kutatócsoportjának és a Szegedi Tudományegyetem Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszékén működő OSL–TL Laboratóriumának az archeometriában nagy tapasztalattal rendelkező, nemzetközi szinten elismert kutatóit nyertem meg. A vizsgálatok eredményei előzetesen doktori disszertációm függelékkiötetében láttak napvilágot,¹⁹ majd végleges formában az *Archeometriai Műhely* hasábjain jelentek meg 2020-ban.²⁰ Azokat az érveket, amelyek

és a *Bágyi feliratot*, a 16. századra a *Dálnoki*, a *Bögözi feliratot* és a négy berekeresztúri feliratból kettőt, a 16–17. századra a másik két berekeresztúri feliratot, a 17. századra a második *Homoródkarácsonyfalvai feliratot*, a *Rugonfalvai* és az *Énlakai feliratot*, a 18. századra a *Fogarasi feliratot* teszi, míg Alsószentmihályfalva, Moldvabánya, Kilyén és Székelyudvarhely emlékei mint „nehezen datálható, késő középkori–kora újkori feliratok” külön csoportot alkotnak.

¹⁵ BENKŐ Elek, *Régészeti megjegyzések székelyföldi rovásfeliratokhoz* = *Magyar Nyelv*, 90(1994), 157–168; BENKŐ, *Középkori rovásfelirat Vargyasról* i. m.; BENKŐ, *A székely rovásírás korai emlékei...* i. m.

¹⁶ FERENCZI Géza, *Elmélkedés a régészetről és a székely rovásírásról* = *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 39(1995), 181–186; BENKŐ Elek, *Módszer és gyakorlat a székely rovásírás kutatásában, Válasz Ferenczi Gézának* = *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 41(1997), 177–182; FERENCZI Géza, *Székely rovásírásos emlékek*, Székelyudvarhely, Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, 1997, 18–20, 40–42.

¹⁷ BENKŐ, *Módszer és gyakorlat a székely rovásírás kutatásában*, i. m. 178–180.

¹⁸ BENKŐ Elek, *A „székely írás” emlékei* = *Uő, A középkori Székelyföld, I, Bp.*, MTA BTK Régészeti Intézet, 2012, 48–59; BENKŐ Elek, *A székely írás középkori és kora újkori emlékei, Régészeti és történeti megjegyzések* = *Korunk*, 25(2014), 8, 65–74; BENKŐ Elek, *A székely írás középkori és kora újkori emlékei Erdélyben, Régészeti és történeti jegyzetek* = *Magyar őstörténet – tudomány és hagyományörzés*, szerk. Szentpéteri József, Sudár Balázs, Bp., MTA BTK, 2014, 311–327; BENKŐ Elek, *A székely írás emlékei* = *Székelyföld története I, A kezdetektől 1562-ig*, szerk. Benkő Elek, Oborni Teréz, Székelyudvarhely, MTA BTK, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Haáz Rezső Múzeum, 2016, 475–486.

¹⁹ Doktori értekezésem függelékkiötete az ELTE publikációs adatbázisában szabadon hozzáférhető: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40483/dissz_fuggelek_Tubay_irodalomtud.pdf (letöltve: 2022. 05. 10.).

²⁰ TUBAY Tiziano, BAJNÓCZI Bernadett, FILYÓ Dávid, FÓRIZS István, MOZGAI Viktória, PÁLL Dávid Gergely, SIPOS György, TÓTH Mária, *Korai székely írásos feliratok (Homoródkarácsonyfalva, Vargyas, Székelyderzs, Székelyudvarhely) archeometriai vizsgálata: előzetes közlemény* = *Archeometriai Műhely*, 17(2020), 171–198. A közlemény elhúzódo publikálása miatt a korpuszkiadás szövegtörzsébe már nem épülhetett be, csak a bibliográfiába.

a Vargyasi és a Homoródkarácsonyfalvai felirat 13–14. századi keletkezését minden kétséget kizáróan bizonyították volna, az archeometriai vizsgálatok nem erősítették meg. Következésképpen a két emlék keletkezési idejét csak tágabb időintervallumon belül határozhatjuk meg. Bizonyossággal csak annyit állíthatunk, hogy a felirathordozó faragványok 13. századra tett kialakításánál nem korábban, és a 15. század végi, 16. század eleji másodlagos felhasználásánál nem később látták el őket székely betűs felirattal. Okleveles források híján felértékelődik minden régészeti, művészettörténeti, archeometriai és dendrokronológiai adat, ami a szóban forgó templomok építéstörténetének részleteire fényt deríthet, illetve a faragványok analógiáival, művészettörténeti pozíciójával kapcsolatban eligazodni segít. Ezért is meglepő, hogy a tételek megszövegezője nem törekedett a lehető legteljesebb szakirodalom mozgósítására. Szabadjon – lehetséges példaként – csak két, ide tartozó adalékkal szolgálnom. A székelyföldi műemlékek dendrokronológiai feldolgozására tett erőfeszítéseknek köszönhetően több érintett templom (Bögöz, Homoródkarácsonyfalva, Rugonfalva és Székelyderzs) faszerkezeteivel kapcsolatban pontos leírásokra támaszkodhatunk. A dendrokronológiai kutatás különösen a homoródkarácsonyfalvai és székelyderzsi emlékek felirathordozóinak végső felhasználásával összefüggő késő gótikus építkezések kronológiájának pontosításához szolgáltat fontos adatokat.²¹ Másik hozzáfűznivalóm a szakirodalom többségében és a korpuszkiadásban keresztelőmedenceként azonosított vargyasi feliratos faragvánnyal kapcsolatos. A történelmi Magyarország középkori kő keresztelőmedencéit Tari Edit vizsgálta, katalógusukat a közelmúltban publikálta. Tari könyvének két pontja is elgondolkodtató lehet számunkra. A régész a feliratos vargyasi faragványt a keresztelőmedencék közé kérdőjellel illesztette be, hangsúlyozva, hogy az építészeti tagozathoz hasonlatos, amiért az architektonikus keresztelőmedencék közé sorolta.²² A faragványnak a többi, architektonikusként értékelt keresztelőmedence között sincsen párhuzama a Kárpát-medencében. A másik megfigyelés a kő keresztelőmedencék feliratozását érinti, ami az adatok tanúsága szerint nem volt elterjedt szokás. A katalógus a 17. századig több mint félezer kő keresztelőmedencét ismer, ebből mindössze tizenkettő esetben találunk évszámot az anyagban, és – a vargyasival együtt – csak tizenegy esetben adathozható szöveges felirat. A felirattal ellátott keresztelőmedencék többsége felvidéki, Erdélyből – a vargyasit leszámítva – mindössze egy ismeretes, a Nagyszében közelében fekvő Márpod középkori templomában.²³

Minden eddigi kifogásom és kritikám mellett csak elismeréssel szólhatok a fejezet – nemkülönben az egész kötet – egyik szembetűnő erényéről: a pompás képanyagról. Eleddig az emlékek javáról csak fekete-fehér, rossz felbontású felvételek jelentek meg – ha megjelentek egyáltalán. A kiadás ezzel szemben minden emléktől túléles színes felvételt közöl, több ízben elsőként nyomtatásban, amelyeket az emlékekről készült további illusztrációk – rajzok és az emlék elhelyezkedését mutató fényképek – egészítenek ki.

A C) fejezet tárgya három másodlagos forrásból ismert emlék: a Marsigli-féle *Bolognai emlék*, a *Konstantinápolyi felirat* és a *Csikszentmiklósi/Csikszentmihályi felirat*. E három emlék jelentős helyet tölt be mind a székely írás korpuszában, mind a téma kutatástörténetében – nem véletlen tehát,

²¹ BOTÁR István, GRYNÆUS András, TÓTH Boglárka, *Dendrokronológiai vizsgálatok és építéstörténeti megfigyelések a székelyderzsi unitárius templom épületgyűjtésében = Transsylvania Nostra*, 7(2013), 2, 2–26; TÓTH Boglárka, SÓFALVI András, BOTÁR István, GRYNÆUS András, *Udvarhelyszéki templomtornyok és történeti faszerkezetek dendrokronológiai keletkezése, Az „udvarhelyszéki tölgykronológia” (1) = Lustra*, 2(2015), 1, 4–13; TÓTH Boglárka, SÓFALVI András, BOTÁR István, GRYNÆUS András, *Udvarhelyszéki templomtornyok és történeti faszerkezetek dendrokronológiai keletkezése, Az „udvarhelyszéki tölgykronológia” (2) = Lustra*, 3(2016), 1, 30–41.

²² TARI Edit, *Kőbe faragott liturgia, A Kárpát-medence középkori kő keresztelőmedencéi*, Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 2018, 43–44.

²³ *Uo.*, 45–46, 211.

hogya a kötet legterjedelmesebb fejezeteinek egyikét alkotják. A tételek leírása minuciózusan gyűjti össze az emlékekkel kapcsolatos ismereteket, és jó érzékkel jelöli meg a bizonytalanságokat és problémákat. A fejezetben körvonalazott feladatokhoz egyet magam feltétlenül hozzátoldanék. A kutatás eddig a székely írásos naptár (C1) latin betűs forrásának felderítésekor, ha nem is megokolatlanul, a 15. századi magyar kalendáriumokra szorítkozott, de a fáradozások eddig nem hozták meg a várt eredményt. Úgy vélem, érdemes ezt a kört jelentősen kibővíteni, és a kora újkori kalendáriumok, ill. a Magyar Királysághoz és a ferences rendhez kötődő propriumok anyagát is vizsgálat tárgyává tenni. A székely betűkkel írt részek hosszát tekintve a *Bolognai emlék* a korpusz legterjedelmesebb eleme, Sebestyén Gyula katalógusa és az emlék monográfusai, Forrai Sándor és Sándor Klára is ennek megfelelően tárgyalták.²⁴ Ezzel a terjedelmi nagyságrenddel a korpuszkiadás – a szerzők igyekezete és a kötet vastag kivitele ellenére – természetesen nem vetekedhet. A könyv érdemei közé tartozik, hogy a *Csikszentmiklósi/Csikszentmihályi felirat* (C2) és a *Konstantinápolyi felirat* (C3) összes másolatáról – vagyis a másolatok másolatairól is – közöl fényképfazonmást, amik ebben a formában először itt kerülnek egymás mellé. Kis kényelmetlenséget jelent ugyanakkor, hogy a székely írásos részek helyenként a szöveggörnyezetüktől elválasztva állnak, kontextusukat – benne a másolók fontos megjegyzéseivel és feljegyzéseivel – többször csak az irodalmi részhez visszalapozva leheljük fel a kötetben. A forrástárban nem szereplő szövegeket az egyes emlékeknél eredeti nyelven és fordításban is közlik.

A D) fejezet a székely írás kéziratossá és nyomtatott emlékeit tartalmazza. Mind a benne szereplő emlékek számát, mind terjedelmét tekintve ez a kiadás legnagyobb egysége. A fejezet negyvennégy elkülöníthető emléket azonosít, egyikhez-másikhoz több szövegváltozat tartozik. A fejezet kiegészítésképpen D45 jelzés alatt jegyzeteli a szakirodalmi említésből ismert, elveszett vagy lappangó, székely írásos bejegyzést tartalmazó köteteket. A székely írás irodalmában otthonosan mozgó az emlékek felsorolását áttekintve felismerhetik, hogy a szerkesztő, amennyire lehetséges volt, törekedett a kronologikus rendezésre. Az utolsóként ismertetett emlék, Taraczközi Ferenc 1629-re datálható bejegyzése (D44) e sorból feltűnően kilóg. A magyarázat egyszerű. Vásáry István az emlékre a kézirat zárását követően, de szerencsésen még a tördelési munkák befejezését megelőzően bukkant, így az a kötetbe még bekerülhetett, anélkül azonban, hogy a tételek sorszámozását miatta megbontották volna, és ezzel vagy a kötet megjelenését hátráltatták, vagy felesleges hibákat kockáztattak volna. Örömmel írhatom, hogy nem Taraczközi bejegyzése a fejezet egyetlen újdonsága. Szintén Vásáry István találta meg Telegdi *Rudimentájának* egy lappangó másolatát, jelesül azt, amit Dobai Székely Sámuel másoltatott Cornides Dániel részére (D3-3). A másolat az Evangélikus Országos Levéltár egy vegyes tartalmú kolligátumkötetében maradt fenn, a kötet ráadásul további három székely írásos vonatkozású szöveget is megőrzött (D14-1–3). Az első Balás Ágoston erdélyi ferences szerzetes autográf, 1706 után írt feljegyzése egy állítólag Csíkkarcfalván látott feliratról és a csak általa említett, valószínűleg fiktív mezőkeresztesi emlékkövön szereplő székely betűkről, a második egy ismeretlen kéztől származó kivonat a *Telegdi-rudimentából*, míg a harmadik Szentiványi Márkos Dániel Szamosközy István nyomán készült feljegyzése (1679). A korpuszkiadás az ismert ábécék számát is gyarapította a kolozsvári Akadémiai Könyvtár gyűjteményéből Tordai György 18. századi (D15) és a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtárából Miksa László 1810 körül készült ábécéjével (D40). Említésre érdemes az is, hogy elsőként *A székely írás emlékei* közli nyomtatásban Bíró Sámuel *De Sicilia* című értekezését (D24) és Sánta Mihály Blahó Vincének írt, a Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár gyűjteményében őrzött levelét is (D34). A dicséretes filológiai pontossággal készült szövegközlések számtalan apró felismeréshez vezettek, a fejezet

²⁴ SEBESTYÉN 1915, i. m. 35–56 és I–IX. melléklet; FORRAI Sándor, *Küskarácsonról sülvester estig, Egy botra rótt középkori székely kalendárium és egyéb rovásírással emlékeink*, Bp., Múzsák Közművelődési Kiadó, [1985]; SÁNDOR 1991, i. m.; SÁNDOR 2017, i. m. 114–280.

bővelkedik a továbbgondolásra érdemes megfigyelésekben és a filológiai részletekre vonatkozó megoldási javaslatokban. Természetesen – akárcsak a megelőző részeknél – a bemutatott szövegek túlnyomórészt latin nyelvűek, de a korábbiakkal szemben a magyar fordítások készítőjének személye többnyire nincsen megadva. Néhány esetben korábban már publikált, régi fordításokat is leporoltak és felhasználtak, így Révay Tibor, valamint kisebb változtatásokkal Sztankovits Ödön és Sebestyén Gyula fordításai esetében. Taraczközi Ferenc újonnan megismert bejegyzése, Zsupos Zoltán közel-múltban publikált felfedezései,²⁵ valamint a már a korpuszkiadás megjelentét követően ismertett, 1641 utáni székely írásos könyvtáblabejegyzés²⁶ mind arról tanúskodnak, hogy a bemutatott anyag további bővülésére számíthatunk.

Az E) fejezet három 18. századi szövegegységet foglal magában: Bél Mátyás *De vetere litteratura Hunno-Scythica exertitatio* című értekezésének (1718) magyar fordítását, Bardócz Pál és az ő feljegyzései nyomán Teleki Sámuel összeállítását a század derekáról, valamint Hájos István Gáspár piarista szerzetes értekezését (1780). Bél műve még a szerző életében megjelent nyomtatásban,²⁷ sőt Déri Balázsnak köszönhetően egy hosszabb részlete magyarul is olvasható volt már korábban.²⁸ A szerkesztő – tekintettel arra, hogy a nyomtatvány digitális másolata több felületen is könnyen elérhető – a terjedelmesebb latin szöveg közlésétől eltekintett, közölte viszont a műnek Tóth Gergely, a neves Bél Mátyás-kutató készítette, immár teljes és gazdagon jegyzetelt magyar fordítását. Bardócz Pál *Excerpta ad historiam Hungariae* című marosvásárhelyi kéziratgyűjtése – noha azt Ferenczi Géza a '90-es évek elején azonosította²⁹ – sokáig nem volt hozzáférhető nyomtatásban. A kézirat székely írással kapcsolatos részeinek fényképhasonmását jómagam közöltem 2015-ben kutatástörténeti dolgozatom lapjain.³⁰ *A székely írás emlékei* nemcsak Bardócz kéziratának fotómásolatait hozza, hanem részletesen ismerteti a kéziratgyűjtés tartalmát, és közli a lapok átírását és magyar fordítását. Kimondottan szerencsésnek érzem, hogy a kiadásban rögtön Bardócz iratait követően találjuk Teleki Sámuel Bardócz hagyatéka alapján készült kéziratát. Érdemes megemlékezni itt arról is, hogy Hájos István Gáspár értekezése a kiadás hasábjain jelent meg elsőként nyomtatásban. Az előbbieken felsorolt számos és jelentős hozadék ellenére sem látom indokoltnak a három tétel külön fejezetben történő közlését. Bél könyve és Hájos értekezése gond nélkül illenének az A) fejezetben olvasható forrástárba, miképp Bardócz Pál és Teleki Sámuel kéziratái sem tűnnének ki a kéziratok emlékek sorából, ahol – mint láttuk – így is található vegyes tartalmú kéziratgyűjtés (D14).

Az F) fejezet akár a függelék címet is kaphatta volna – tartalmát tekintve ekként szolgál. Három, római számmal jelölt alfejezetben a bizonytalan jellegű és a tévesen meghatározott feliratokat, valamint az egyértelmű hamisítványokat gyűjti egybe és mutatja be. Mindez átgondolt szerkesztői döntés eredménye, amelynek elvi megfontolásairól és rendezési szempontjairól a fejezet elején álló bevezetés számol be (815–816). Az I. alfejezet ennek ellenére is mutat némi bizonytalanságot, mivel egyaránt találhatók benne elveszett vagy lappangó emlékek (szakirodalmi említésből ismert feliratok: Kászonaltíz, Középjajta; kéziratok bejegyzések egy lappangó kolozsvári Pázmány-kötetben),

²⁵ ZSUPOS Zoltán, *A székely írás néhány emléke a XVIII. századból*, Bp., magánkiadás, 2019.

²⁶ LOVAS Borbála, TUBAY Tiziano, *17–18. századi könyvbejegyzések Micz bántól a székely írásig = Irodalomtörténeti Közlemények*, 125(2021), 367–393.

²⁷ BELIUS, Matthias, *De vetere litteratura Hunno-Scythica exertitatio*, Lipsiae, Petrus Conradus Monath, 1718.

²⁸ BÉL Mátyás, *Tanulmányok a régi hun-szkíta irodalomról*, ford. Déri Balázs = *Uő, Hungáriából Magyarorszáig felé*, szerk. Tarnai Andor, Bp., Szépirodalmi, 1984 (Magyar Ritkaságok), 91–130.

²⁹ FERENCZI Géza, *A székely rovásírás Erdélyben ma létező emlékei = Rovásírás a Kárpát-medencében*, szerk. Sándor Klára, Szeged, József Attila Tudományegyetem Magyar Östörténeti Kutatócsoportja, 1992, 51–67, itt: 60–61.

³⁰ TUBAY Tiziano, *A székely írás kutatásának története*, Bp., OSZK, 2015, 213–237.

és olyan emlékek, amelyek az elmaradt alap kutatások híján és indokával maradtak ki a B) fejezetből (Erdőszentgyörgy, Felsősfalva), valamint azonosítatlan, de biztosan nem székely írással készült feliratok (Gyergyóditró-Tászoktető, Korond-Firtosvár), amelyek inkább a II. alfejezet tételei közé illenének. A fejezet finomabb felosztásával ezen következtetések, bizonytalanságok könnyen megelőzhetők lettek volna. A kötet egészének egyszerű képanyaga felől nézve feltűnő az illusztrációk (fényképfelvételek, rajzok, ábrák) hiánya is. A tévesen meghatározott feliratok kapcsán itt megemlítenék még valamit. Személy szerint úgy vélem, hogy a B) fejezetben a nehezen datálható feliratok közé sorolt moldvabányai felirat (B18) osztályozása téves, vagyis szintén ide – leginkább nem is az I., hanem a II. alfejezetbe – tartozna. A III. alfejezet Vásáry István egy közelmúltbeli tanulmánya alapján készült,³¹ a hosszabb leírások remélt célja, hogy érvekkel elejét vegye nyilvánvaló hamisítványok újbóli megtévesztő feltűnésének. Bár félok, hogy e nemes célkitűzés megvalósulásában csalatkozunk kell majd, mindenféleképpen pozitív fejlemény, hogy a kétes népszerűségnek örvendő hamisítványok mértéktartó, objektív leírásai a kiadásban hozzáférhetők.

A székely írás emlékei nagyszabású vállalkozás, nem túlzás azt állítani, hogy vele a székely írás kutatásának egyik megkerülhetetlen alapművét tartjuk kezünkben. A kiadvány különböző részei a leggondosabb szerkesztői munka ellenére is mutatják: a kötet három szerző együttműködésével jött létre. Az emlékek leírása hol a problémák kijelölésével csábít a kutatásokban való részvételre, hol határozott állításokkal vitára ösztönöz. A kötet hiánypótló, elmélyült filológiai alaposággal készült szövegközlései és színvonalas fordításai, ragyogó képanyaga és számos újdonsága olyan elismerésre méltó erények, amelyek *A székely írás emlékei* számára kitüntetett helyet követelnek a tárgy kutatástörténetében.

TUBAY TIZIANO

³¹ VÁSÁRY István, *18–19. századi hamisítványok a székely írás körében = Csalások, csúsztatások, csalafintaságok a tudományban*, szerk. Tardy János, Bp., Magyar Természettudományi Társulat, 2020, 155–163.